

176 10 70 111

ZSOLDOS JENŐ

A PALESZTINA - GONDOLAT
MAGYAR IRODALMI MULTJA

I.

„VOLENTI NON FIT INIURIA“

BUDAPEST, 1948

ZSOLDOS JENŐ

A PALESZTINA - GONDOLAT
MAGYAR IRODALMI MULTJA

I.

„VOLENTI NON FIT INIURIA“

*Róna Zsolt
1948. nov.*

BUDAPEST, 1948

Felelős kiadó: Zsoldos Jenő

Neuwald Illés Utódai könyvnyomda, Budapest, VIII., Üllői-út 48.

Országos Rabbiképz - Zsidó Egyetem Könyvtára

1.

A XVIII–XIX. század fordulóján az európai zsidóság két szellemi áramlat szemléleti sugarába került. A racionalizmus idegenkedve fordult el a zsidó életformától s a zsidó magatartásának ősi-népi mozzanataitól. Nem vett tudomást hagyományairól, öröklött szokásairól, elkülönülő jellegéről. Történetszemlélet híján nem látta meg az összefüggéseket a zsidó múlt s a jelen között. Figyelmen kívül hagyta azokat az okokat és körülményeket, amelyek a zsidó élet kialakulását determinálták. Ha értékelte is a szentírási történeteket s benne az időfeletti zsidóságot, megvetéssel háritotta el a gettóba szorult zsidó jelenségeket. Ha mégis szembekerült a zsidó problémával s közeledni kényszerült a zsidóhoz, elvonatkoztatta a zsidótól az embert s a maga humanum-gondolata erején akarta megoldani a zsidó kérdés politikai-társadalmi vonatkozásait. Ez az absztrakciós művelet kapott formát a racionalizmus »felvilágosodás«-sá sűrűsödött szellemi-politikai irányában. A felvilágosodás aztán két vonalon indította el a zsidó ember-értékelés feladatának megoldáshoz juttatását. A keresztény társadalom az emancipációs törekvésekben közeledett kitűzött céljához, a zsidóság pedig az asszimiláció programpontjait állította fel önmaga számára követelményként. Magyar földre vetítve a jelenségeket, ott II. József kezdeményező lépései után s az 1790/91. országgyűlés megnyilatkozásai nyomán kerül napirendre s lesz szinte intézményesített politikai-társadalmi vitaponttá a zsidóság egyenjogúsításának kérdése, itt a mendelssohni kultúrasszimiláció hatására szabadul föl a magyar zsidóság hasonulási akarata. De bármelyik vonalon halad is a zsidó »ember« európaizálásának szükségszerű tudatosítása, mindkét irány egy síkon találkozik: a hagyomány-lazítás eredményében.

A romantika érzelm- és szív-kultuszon felépülő világa az ember lírai magatartását akarja visszahelyezni jogaiba. Visszafordulása a kultúrán inneni életformák felé, vágya, hogy legalább szellemben, rekonstrukciókban találkozzék a múlttal és szembesíthesse a maga meggyőződését a konvencióktól meg nem rontott jelenségekkel, természetes következményként találja magát szemben a zsidósággal. A romantika történet-kutatása, a nyelv eredet kérdése, a népi létezés felismerése, az őshaza-problémája nem hagyhatta figyelmen kívül a zsidó népi élet területeit sem. A zsidóság Európa határai között élte múltját. A világi kultúra nem kezdte ki: megőrizte hagyományos szokásait, imáiban átmentette az ősnyelvet s mindenekelőtt lelkületi-érzelmi világában csorbítatlanul hordozza magával az őshaza emlékét. Ennek az új európai világérzésnek égboltja alatt a keresztény világ cselekvő szerepet vállal a zsidó problémák területén és a felfedezés élményével szabályozza viszonyát a zsidósághoz. A karakterológiai érdek-

lódés és a zsidó költészet, zsidó szellem vizsgálata mellett a Palesztina-gondolatot is számon tartja a zsidó kérdések között. Külföldön és magyar földön is. Magában a zsidóságban pedig a chasszidizmus detronizálja a racionalizmus talmudista-eszményét. A szószserint értelmezett »am haarec«, a földműves-zsidó emberképe felé billen az értékmérő, aki nem a tudomány erején emelkedik föl Istenhez, hanem tapsban, dalban, füttyben éli ki istenhitét s az érzelem jogán alakítja ki a maga életformáját. Ez a talmudizmussal és rabbinizmussal szembeforduló zsidóság azután nemcsak emlékeiben ápolja palesztinai múltját, hanem a valóságban is megéli a szentföldre visszatérés vágyát.

A magyar irodalomban Bessenyei György találkozása a Palesztina-fogalommal: a racionalizmus szellemi magatartását tükrözi. Bessenyei a keresztes hadjáratok mérlegét állítja föl: »Egész Palesztína már most csak homok és kőszikla többnyire; Bihar vármegyét nem adnám érte, mégis régen a magyarok kővér hazájokat elhagyták volt, hogy a fővenyes és kőves régi Kanahán körül a körmöci aranyat szórhassák.« A könnyelmű magyar vállalkozás csak részlete a méltán kudarcba fulladt egyetemes keresztes hadviselés álomkergetésének: »Az ázsiai búcsús haddal kétszer fordította ki magát Európa emberbül, pénzbül, hogy Jerúsálemet a pogányoktul elvehesse. Mi lett belőle? A hatalmas Isten, aki az emberek szándékait, melyek tetszése ellen vétetnek fel, semmivé szokta tenni, megengedte, hogy sok bűneink miatt az örökös átok alá esett Jerúsálemet helyre nem állíttatván, vakmerő vérontásunknak büntetésül Európának is egy nemes részét elveszítsük. Így vesztett az Izrael is régen, mikor hatalmas Ura ellen vétkezett.«¹ Ezekben az elmélkedő ítéletekben nyoma sincs érzületi zöngének. Semmi, ami vallási hangulatra vagy kegyeleti megrázkódtatásra vallana. A józan ész hideg távlata szabja meg a sivár föld és az elherdált aranykincs arányát, jóllehet ott lappang a sorok közt a racionalizmus humanum-gondolata: az embervér-áldozaton érzett méltatlankodás keserősége. Bessenyei minden szava elhárító mozdulat Palesztina felé, sőt, hogy a maga álláspontját igazolja, kompromisszumot köt a bibliával is és engedményt tesz az isteni akaratnak: a hagyományos magyar-zsidó párhuzam kísértetjárásaként Izrael népének példájára hivatkozik. A romantikus szemlélet más utat választ: érzelmi elemeket vegyít az azonos tárgyhoz fűzött megjegyzésbe: A keresztesek megjelennek a Rajna mellett. Verbunkosok járnak a helységeket s búzdítanak a hadbaállásra. Zászlóikon a felírás: *Hierosolyma Est Perdita*. A nép Hep! Hep! kiáltással a zsidókra rohan és a verbunkosok példájára halálig veri őket: »Pedig az 1000 esztendő múlva élt zsidók arról nem tehettek, hogy eleik alatt a rómaiak Jerúsálemet elfoglalták és elpusztították. Ami, ha nem történt volna is, nem a keresztények, hanem a zsidók bírták volna a sz. várost, mely Palesztinának, az ő országoknak fővárosa volt. Azért a Hep! kétszeresen keserves a zsidóságnak.«² Ez a Kulcsár István szellemi ellenőrzése alatt megfogalmazott észrevétel már mutat valamit a történeti távlatból. Leplezetlen megértést hangsúlyoz. Legfőképpen pedig: fenntartás nélkül rögzíti meg a zsidók jogigényét a zsidó földhöz.

¹ Bessenyei György: Hunyadi János élete és viselt dolgai. Bécs. 1778. 27., 40–41. l.

² Hasznos Multságok, 1817, II. 145. l.

2.

A századforduló időpontjában két világesemény emeli ki nyugalmi helyzetéből az európai zsidóság Palesztina-vágyát: Bonaparte Napoleon egyiptomi hadjárata és Mordecháj Immánuel Noah Zsidóország-alapítása.

Napoleon 1799-ben indul el Kelet meghódítására, hogy Akko ostrománál döbbenjen rá terve kivihetlenségére. Ő, aki később a franciaországi zsidók emancipációjáért szinte népiségük teljes megtagadását kívánta cserébe, most az ázsiai és afrikai zsidókhöz intézett proklamációjában a hadjárat támogatásának ellenértékéül passzív népi-nemzeti aspirációik kielégítésére Palesztina önálló zsidó állami életének helyreállítását ígerte.³ A rendkívüli esemény híre fennakad a magyar érdeklődés fogékony felületén is. Molnár János jezsuita, a héber-magyar nyelvrokonító tudós, francia újsághíreket közvetít a magyar olvasóknak: »A zsidók úgy néznek Bonapartéra mint az ő Messiasokra, és azt reménylik, hogy mihent elfoglalja ez a generális a Szt. Földet, a francia direktorium az egész föld kerektségén elszéledett és hat millióból álló zsidó népet egybe fogja hívni és belőlük egy jeruzsálemi új országot fog felállítani. Talán idővel Bonaparte a zsidóknak Messiasokká azaz felkent és várt szabadítójokká fog válni.« Egy másik újságban érdekes zsidó levelet olvas. Ezt is azonnal közli. A zsidó levélíró testvérehez fordul: »Ideje már egyszer, hogy ezt a türehetetlen igát nyakunkról lerázzuk. Haramia-horda bírja most ezt a Szt. Földet, melyet a mi eleink a rómaiakra kényszerítettek szállítani. Mi ezt a földet tulajdon vérünkkel sokáig védelmeztük: — annak emlékezete még most is borzaszt bennünket. A bosszúállás gerjedelme csak lenyomattatott; de a felébredésre már elűtött az óra. Ó! Atyámfiai, állítsátok helyre a jeruzsálemi országot. Egy győzhetetlen nemesség, mely az ő híréről az ő hírével-nevével megtölti a világot, megmutatja nekünk, mit vihet végbe a haza szeretete. Hívjuk segítségül ezt a nemzetséget: terjesszük elejbe Jeruzsálemba a mi hazánkba visszakiváncozásunkat, óhajtásunkat meg fogja hallgatni. Mi a föld kerekségén hat millió számú sokasággal egyezünk; temérdek kincsel bírunk; mindezen eszközökkel arra tartunk, hogy hazánkba, Jeruzsálemba egyesüljünk. Az idő kedvez: ily sz. igyekezetre mindent fel kell áldoznunk... Ó, Atyámfiai, a mi nyomorúságunk' vége közelít, adjatok be a végre, hogy hazánkba visszajussunk.« A levél a szíriai és egyiptomi expedíció anyagi megsegítését sürgeti. A kollektív akusztika fokozására hatásosan aknázza ki az időpont lélektani pillanatait, hogy a francia hősiség kezdeményezése nyomán megteremtse az örök Palesztina-vágy realizálásának zsidó anyagi feltételeit. Nyilvánvaló, hogy a levélíró tömeget érez maga körül, s ez a tömeg csak a lengyelországi zsidóság lehet. Ezt igazolja Molnár Jánosnak a levél-szöveghez toldott tudósítása: »Az az ösztönzés, mely levélben kiszorítottván, a zsidókat Jeruzsálemnek visszanyerésére buzdítja, a leMBERGI zsidókban munkálkodik már, úgy tetszik: mert az újságoknak olvasására a vendégfogadókat szorgalmasan meglátogatják, s rendes látni, mint suttognak, mint verik össze fejeket, arról a Jeruzsálem-féle utazásról tanakodván.«⁴

³ Graetz: Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart, Leipzig. (1900²) XI. 221. ll.

⁴ Molnár János: Magyar Könyvház. 1799. XII. 48. l. Ennek az időpontnak nemzetközi viszonyait s egyben a zsidók megtérítésére irányuló szándék Palesztina-kapcsolatát Molnár János más helyütt is idézi olvasmány-gyűjteményében.

A napoleoni hirdetésménynél szélesebb magyar visszhangterületet fogott át Immánuel Noah országalapítási terve. Az amerikai újságíró és államférfi 1818-ban felhívást intéz a világ zsidóságához: szerezzék meg Grand Island szigetét, a Niagara mellett s alapítsanak önálló zsidó államot. Elgondolását valóra váltja. 1825-ben teszik le az új zsidó gyarmat alapkövét, s a földet Noah a maga nevére célozva, Ararat-nak nevezi el.⁵ A világ közvéleménye fölfigyelt a zsidó megmozdulásra. A hír megjárja az európai sajtót és Anglián át Pozsony közvetítésével érkezik hozzánk. A pozsonyi Ephemerides már 1819-ben tudósít a kiáltványról: Egy angol emberbarát kezdeményezéséből bontakozott ki a gondolat. A zsidó-védő filantróp Noah-val tárgyalt. Kezdetben mindketten Palesztina felé fordították figyelmüket: »ambo primum de Palestina meditati sunt.« Csak a legyőzhetetlen politikai akadályok miatt voltak kénytelenek kikötni az északamerikai földszerzés lehetősége mellett. Noah héber és görög nyelvű kiáltványt intézett a zsidósághoz és felhívásában a természetes őshazába-vándorlás megoldhatatlan nehézségeit hangsúlyozza: »Palestina cunae et origo patrum vestrorum est in manibus barbarorum Muselmannonum, apud quos nec civilis, nec politica libertas locum habet, illuc idcirco israelitica natio proficisci non potest, ubi amissae suae nationalitatis usum recipiat et veterem nationalem gloriam recuperet.« A szabad Amerika a maga termékeny földjével és kereskedésre alkalmas földrajzi helyzetével egyelőre kárpótlást nyújthat a Szentföldért.⁶ A magyar nyelvű újságok közül elsőnek a Hasznos Mulatságok említi az új Zsidóország létesítésének tényét. Mint ismert mozzanatra hivatkozik: »Az újságokat olvasók előtt tudva van, hogy nem régiben egy gazdag zsidó kereskedő Amerikában az Éjszak Amerikai Egyesült Statusoktól egy szigetet nyert az Európából kiűzetett zsidóknak megszállításokra.«⁷ A Tudományos Gyűjtemény lényeglátóbb szándékkal érinti az északamerikai új zsidó gyarmat kérdését: Az amerikai szellem és az államalkotó eszmekör erkölcsi-politikai tartalmát emeli ki: »az egyesült Statusoknak legfényesebb tulajdonságuk a szerencsétleneket és üldözötteket mindennemű vallásból szívesen befogadni s egyik sectának sem engedni elsőséget, hanem a Status minden lakosait egyformán védeni és elősegíteni. Ezen principiumoknál fogva engedtetett meg ezen új gyarmat.« A kormány nem kételkedik abban, hogy az európai üldözések következtében a zsidók ki fognak vándorolni »s hogy ez a gyarmat az országra nézve hasznos lészen.«⁸

A proklamáció teljes szövegét a Magyar Kurir közli. Innen ismerte meg a magyar újságolvasó közönség a zsidó országalapítás előzményeinek minden részletét és az avató ünnepség mozzanatait. Immánuel Noah kiáltványának kitételei nem sikkadnak el a hívogató szózat szép szavainak pátoszában. Intézkedései tárgyias szemléletből bontakoznak ki. Meggyőződése, hogy mivel »a mi népünk sok esztendőktől fogva meg van azon justól fosztva, hogy bizonyos földhöz, lakáshoz számot tarthasson, kétségen kívül örvendezve fogja hallani, hogy itt tulajdon földjét mivelheti, tulajdon gabonáját

Ismerteti Pristleynek, a tudós angol prédikátornak a zsidókhöz írt levelét: »A Török Birodalom rövid idő múlva el fog veszni, azután azonnal a zsidók Palesztinába fognak hordozóskodni, s meg fogják ismerni és vallani« Jézus istenségét, (U. o. 1802. XVIII. 156. l.)

⁵ V. ö. Adolf Böhm: Die zionistische Bewegung. Berlin. 1920. I. 45. l.

⁶ Ephemerides politico-statisticae Posoniensis. Pozsony. 1819. 332. l.

⁷ Hasznos Mulatságok. 1820. I. 324. l.

⁸ Tudományos Gyűjtemény. 1821. I. 121. l.

arathatja s tulajdon csordáit s nyájait legeltetheti...» Van szava a visszamaradókhoz is. Megszabja kötelességteljesítésük módját és mértékét: »Azt ugyan minden Sidóknak, kik mostani lakhelyeket elhagyni nem akarják, megengedi Major Noah, hogy ott tovább is megmaradhassanak, csak azt kívánja, hogy a felekezetjebelieket, rokonaikat a kivándorlástól el ne tartóztassák, abba ne gátolják.«⁹ Az anyagi megsegítés egyetemes rendelkezéseivel is a távozók támogatására kötelezi a zsidókat: »A óvilágbeli esmeretes három ezüst pénzt is reá vetette Noah úr a világnak minden részeiben található zsidókra.« Nem feledkezett meg a palesztinai zsidó szegények sorsáról sem. S itt, ezen a ponton juttatja hanghoz távolabbi reményét, s rögzíti meg azt az átmeneti állapotot, amely Ararat földjén csak előkészíti a zsidóságot a végleges szentföldi megtelepedésre: »Azok az esztendőnként való adományok, melyek a mi szent Jerusalem városában sok századoktól fogva lakó kegyes zsidó atyánkfiaiak, hova minket a Mindenható nem soká vissza vezéreljen! küldettettek, ennekutánna is legkisebb fogyatkozás nélkül küldetessenek el.« A gyarmat megalapításának tényét ünnepi külsőségek között, amerikai tisztek és közéleti férfiak jelenlétében, ágyúlövés kísérete mellett hirdették ki Buffalóban. Az avató terem falába pedig a következő feliratot helyezték el: »Halljad Izrael, az Úr a mi Istenünk, az Úr az egy Isten. Ararat, a zsidó religio asyluma; fundálta Mordachai Manuel Noah, Tischri hónapban 5585-ben (1825-ben, szeptemberben) az Észak-Amerikai szabadságnak 50-dik esztendejében.«¹⁰

A zsidó történeti esemény felé magyar irodalmi nyomok is mutatnak. Edvi Illés Pál a vallástürelem példái közé iktatja tallózó tájékozódásának adatait: »1819-ben a zsidóság, melynek számát a föld kerektségén hat millióra teszik, Angliából nyilván egy közönséges hirdetményt bocsátott széjjel, melyben az európai zsidók Éjszak-Amerikába kivándorlásra szólítottak fel. Milyen foganattal, nem tudni.«¹¹ A zsidó országépítésről közölt magyar újsághírek nem kerülték el Kazinczy Ferenc figyelmét sem. Kazinczyban szerencsésen és teremtő erővel találkozott a racionalizmus és a romantika világszemlélete. Európai műveltsége, ízlése, liberalizmusa nem zárta ki érdeklődésének területéről az egyetemes zsidóság sors-mozzanatait. És amidőn a zsidó múlt emlékei közé vonul s a bibliai történetek értelmezésével foglalkozik, a zsidóság történelmi életfolyásának végső pontjába Immanuel Noah országalapításának tényét illeszti: »Major Noe, más nevével Mordechai Manuel New-Yorki Advocatus és politikai biztos, Izrael helytartójának és bírójának nevezte maga magát, s a Niagara vízének (Éjszaki Amerikában) egy 12 mértföldnyi hosszúságú s hol 3, hol 7 mértföldnyi szélességű Grand Island nevű szigetét vásárolta meg, s oda hívá a föld kerektségén elszéledett zsidóságot. A várost, melyet ott építeni szándékozott, előre Araratnak nevezte el. Reménye addig terjed, hogy a nép Palesztinát egykoron ismét

⁹ Az újság nemcsak a felhívás szövegfordítását adja, hanem az egyes mozzanatokat külön is bőven kifejti; megjegyzéseket fűz a proklamáció kitételeihez.

¹⁰ Magyar Kurir. Bécs. 1825. 297. l. Pánczél Dániel lapja kimerítette a zsidó esemény minden részletét. Kulcsár István újságja (Hazai és Külföldi Tudósítások. Pest. 1825. 311. l.) még egyszer összefoglalja rövid kivonatban az érdekes híryanag fontosabb adatait. Itt Noah adóztató rendelkezése így módosul: minden zsidó »a közcélra Scheckel nevű három ezüst pénzt fizessen.«

¹¹ Edvi Illés Pál: Vallás-türedelem példái. Pest. 1826. 36. l. Az Ephemerides Anglia címszóval közli a hírt. Ez magyarázza, hogy Edvi Illés angliai kiindulópontot jelöl meg.

fogja bírni, s Jeruzsalemnek annyi századok olta elaludt fényét újra fel-támasztja.«¹²

3.

Az őshaza, az önállóság és szabadság gondolata mint közhelyszerű probléma élt a világszidóság tudatában, és súrolta mint érdekesség, mint időszerű kérdés a keresztény közvélemény képzetét is. A magyar figyelem ébrentartására számos külföldi tudósítás, hír, jelentés bizonyult termékeny-nek. Ezek a közlemények zsidó »álmessias«-okról, a zsidó nép hazavágyó lelki magatartásáról szólnak.

Az álmessias mozgalmak hatása a tömegekre: a zsidóság szentföldi vágyakozásának ellenőrizhető nyomait őrizte meg. A »csalárd hitetők« idő-pont-jóslásai örvendező hitelre találnak s ez a körülmény a zsidó hangulat várakozó feszültségének levezetésre érett pillanatait igazolja. Ezért rejt magában a száraz hírlapi közlésnél jelentősebb távlat-képet a palesztinai zsidók »nagy lármá«-ja, akikkel az alkalomszerű messiás elhitheti, »hogy az ő birodalmoknak helyreállása egy minden órán megjelenendő Messiás által igen közel volna.«¹³ Erről a megszabadító jövőt leső zsidó lelkületről tudósítanak a katolikus utazók, Keletjárók is. A palesztinai zsidóság minden szenvedése, nyomora ellenére szebb életformáról álmodik: »Ők most is tel-jes bizodalommal várják azt, ki Siont meg fogja szabadítani s evvel a reménységgel kecsegtetve magokat — bátor most ott rabszolgák, hol hajdan parancsoltak — békeséges türéssel viselik sanyarú s alacsony sorsukat.«¹⁴ A protestáns hittérítők is hasonló tapasztalatokkal érkeznek vissza útjukról. A keresztény vallást a zsidók között terjesztő angol társulat Londonban tartott ülésén Grimshaven biddenhami pap keleti utazásainak eredményéről tartott beszámolójában hangsúlyozza: »többször tapasztalá, hogy a keleti izraeliták közelnek hívék az időt, melyben visszatérndek atyáik or-szágába.«¹⁵

Magyarországon is él egy széles zsidó réteg, amelyet nem kezdett ki az új idők szelleme. Ez a zsidó csoport ragaszkodik a formákhoz, hagyomá-nyokhoz, emlékekhez; boldogan tekint Palesztina felé, várja a visszatérés pillanatát s örömmel üdvözl minden szentföldi hírt és követet. Ennek a hangulatnak keserű emlékét őrzi egy Penosa Pál nevű görög világjáró-nak magyarföldi szereplése. Megjelenik a temesvári zsidók között. Sze-fard nyelven szól hozzájuk. Elhitheti velük: Jeruzsálemből érkezett, a spanyol király megengedte a zsidóknak a visszatérést Palesztinába. A zsidók áhi-tattal hallgatják »a szíveket újító sok újdonságot«. Jól tartják pálinkával, kenyérrrel, borral, sajttal. Penosa rövidesen ráún a vendéglátásra s Jézus nevében köszön el a rászédett temesvári zsidóktól.¹⁶ A századforduló idő-pontjában azonban egyre többen kerülnek az emancipációs törekvések rész-leges hatása alá. Ezek a zsidók a politikai-társadalmi helyzetjavulás reményé-ben élnek, és a sorsfordulás halvány lehetősége is elegendő számukra, hogy öröklött Palesztina-vágyukat csökkentésék. Főleg az előnyösebb anyagi

¹² Kazinczy Ferenc: Szent történetek az Ó- és Újtestamentum könyvei szerint. Sárospatak, 1831. 14. l.

¹³ Magyar Kurir. 1788. 118. l.

¹⁴ Egyházi Értekezések és Tudósítások. 1821. I. 4. l.

¹⁵ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1842. 328. l.

¹⁶ Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1791. IV. 777. l.

viszonyok között élő zsidókban hanyatlak alá az útrainduló várakozás belső nyugtalansága. Erre enged következtetni egy újság-közleményhez tapadó észrevétel: Kairói jelentés szerint egy Dán-nemzetségből való zsidó magát a zsidók királyának nevezi, megnyeri a békétlenkedők bizalmát, nagy számban állnak melléje az »ifjú, erős, izmos izraelitá«-k, sőt mohamedánok is. Ehhez a »júdabeli áruló«-ról közzétett tudósításhoz kapcsolódik a magyar újságíró jellemző háttérbe világító megjegyzése: »Nevezetes e tudósításra nézve, hogy éppen akkor támaszt zsidó királyt napkeleten, mikor Európa a maga zsidóságával majd nem tud mit csinálni. Szép és fényes dolog egy új királyság; de mégis hihetetlen előttem, hogy a magyar és lengyel gazdag zsidók bár minisztereknek is oda menni vágyódnának.«¹⁷ Ezzel a feltételezett megalkuvással és a benne rejlő elhajló irányzattal szemben a századforduló még ismeri azokat a magyar zsidókat, akik a vallási tradícióisztelet sértetlensége mellett semmit sem háritanak el a zsidó követelményekből, a zsidóság lényegét és tartalmát jelentő szokásokból s nem tesznek engedményt a zsidósághoz tartozást leplező igényeknek. Magyar földön is zsidóként élnek. Óbuda zsidósága mutat erre példát. Megadja a hatalomnak a tiszteletet, de nem idegen minták szerint, hanem a maga zsidó formáinak megtartásával. A magyarság ünnepélyesen fogadja az ország nádorát és feleségét. Az udvari előkelőségek »Óbudához értek, melynek végénél két rendben állottak a zsidóság részéről hatvan válogatott kék ruhás ifjak, fehér s kék tafota zászlóval és háromszáz előkelő férjfiak ünnepi ruhájukban, kiknek mindkét rendje előtt gazdag materiából készült hordozható fedelek voltak felállítva, melyek közül egynek alatta a főpap állott. A gyülekezet előljárói egy rövid beszédet tartottak... s azt két nyomtatványokban, melyeknek mind a levelei, mind a baritékjai atlaszból voltak, nagy alázatossággal által nyujtották a Fels. Párnak.«¹⁸

4.

A történelmi fejlődés törvényszerűségének parancsára a haladás eszméje a magyar zsidóságban is megkövetelte a maga részét. A konzervatívizmusból a világi tájékozódásra kiszakadt zsidó réteg az asszimiláció útjára lépett és mivel a magyar közvélemény európai példákön indulva, egyre szélesebb területre táguló ellenszolgáltatásokat kívánt cserébe az emancipációért, a követelmények mértéke szerint alakította életformáját. Fenntartás nélkül ki akarta elégíteni a várakozó figyelmet, hogy egyéni és közösségi elhatározásával elősegítse a keresztény társadalom idegenkedésének feloldódását, hogy a magyarság előtt igazolja: jogosak emancipációs igényei. De nem állt meg a határon. Nem vette észre, hogy az egyetemes emberi jogokért nem kell feladnia legsajátosabb értékeit. Túllendült a kultúrasszimiláción, s megtagadta zsidóságát.

Kezdetben kétes értékű, gúnyos hangú, később elismerő jellegű kijelentések s politikai-társadalmi-irodalmi nyilatkozatok nyugtázzák a magyar zsidóság hasonló szándékát. Az átalakulás induló szakaszában efféle helyzetjelentések számolnak be a külföldi és magyar zsidók közeledéséről: borotválkoznak; arany és ezüst fészületeket vásárolnak a kótyavetyéken;

¹⁷ Hazai Tudósítások. 1816. II. 220. 1.

¹⁸ Magyar Hírmondó. 1800. I. 200. 1.

szombaton a kávéházakban várják a messiást; sarkantyús csizmákban jelennek meg a vendéglőkben; keresztényekkel együtt fogyasztják a sódort, ugyanabból a Dunából isznak, amelyből a keresztények szamarai, kitérnek egyenként és családostul.¹⁹ A magyar zsidóság mintha közömbösen fogadná ezeket a bántó kitételeket s a mögöttük rejlő tragikus leleplezést. A gettóélet szorongató emlékének és az ismeretlen világi kultúra káprázatának egyidejű jelenléte megbontja belső lelki fegyelmét. Minden mozdulata: bocsánatkérés, öngazolás, mentegetőzés. A századközep táján szinte védekező arcpontra tömörül azzal az emancipáció-ellenes váddal szemben, hogy a zsidó idegen magyar földön, Palesztinát tekinti hazájának. Eötvös József megfogalmazásában: »— így szólnak a polgárosítás ellenei: — mi nekik Anglia vagy Német — vagy Magyarország? Hazájok a Jordán partjain, a nagy Libanon hűs völgyeiben áll, s csak ennek emlékénel dobog fel szívök; csak ha az időről szólnak, melyben a rég várt Messiás végre eljő, tölti remény lelköket.«²⁰

A magyar zsidóság bizonyosságul érületi igazsága mellett a Messiás-hit ellen fordul. A német-zsidó szellem iránytűjét követi, Jacobi, Riesser, Geiger elméletének visszhang szerepét játssza és a breslauer Reformverein program-pontjaiban találja meg magatartásának csálhatatlan igazolását. Schwab Löw Albo József-re és Majmonidesre hivatkozik: a Messiás-remény nem tartozik a zsidóság alapvető tételei közé és végső fokon nem a világi birodalom helyreállítására, hanem Isten országának megalapítására irányul.²¹ Löw Lipót a vallás területén jelöli ki a Messiás-eszme helyét: »a zsidóknak nincs különös politikai életök s önállásuk, és szándokuk sincs, azt valaha elérni.« A zsidó politikai életforma mint a mózesi törvényrendszer »testi« alkotmánya a múlté. »A test már régóta halva s eltemetve van; őszintén vallom meg, hogy nem hiszem e testnek valahai feltámadását.«²² Diósy Márton a cinizmus nyelvén oldja fel a messiási gondolat valóság-képzetét. A Palesztina-vágy élettartamát a szenvedés élményéhez méri: a zsidó az ősi földet »minthogy e hazában még mindig mostohának tekintik, siratja ugyan — már az, aki siratja.«²³

A zsidóság légüres térbe került. Megtagadja a Messiás-hagyományt, elszakad a népi gondolat reális tárgyától, az emancipáció merev ellenzőit azonban nem sikerült meggyőznie áldozat-teljesítményének őszinteségéről. A zsidótól idegenkedő álláspont változatlan maradt: »Der Jude betrachtet sich noch immer für einen aus seinem gelobten Lande Verstossenen, er hofft auf seinen Messias, der die Juden sammeln und mit ihnen wieder das Reich Israel gründen will — er hält sich für einen Fremden in dem Lande, welches er bewohnt...«²⁴ A talajavesztő zsidóság a maga lelki hiányérzetének eltüntetésére még idegen területről is kap segítséget. Vannak, akik emancipáció-ellenes magatartásuk gyűlölet-elemeit leplezetlenül feltárják, de emellett a zsidóságnak csak vallási létezését ismerik el. Ezek

¹⁹ Magyar Kurir. 1787. 84., 405. l. — Magyar Hírmondó. 1786. 108. l., 1795. II. 494. l., 1800. II. 596. l.

²⁰ Eötvös József: A zsidók emancipációja. Budapesti Szemle. 1840. 132. l.

²¹ Schwab Arslán: A zsidók. Magyarul közölte Bloch Móritz. Buda. 1840. 16—18. l.

²² Pesti Hírlap. 1844. 375. l.

²³ Első magyar zsidó naptár és évkönyv. Pest. 1848. 84. l.

²⁴ Die Juden verlangen Emancipation! Soll man die Juden emancipiren? Pesth. 1848. 14. l.

a Palesztina-gondolat elhárításának zsidó szándékát akaratlanul is támogatják a gondolat fiktív jellegének hangsúlyozásával: A zsidó népiség tudatát csak a papok tartották fenn, nem tudtak beletörödni hatalmuk elvesztésébe: »... diese Rabbinen bestärkten die Juden in der Idee eines neuen Jerusalems, wo dann eine neue Epoche, ihrer souverainen Pristerkaten — Herrschaft beginnen werde...«²⁵ Mások önként vállalt zsidóvédő szerepük lendületében és a zsidóság hittételeinek veszélytelen tartalmát magyarázva egyszerűsítik Ariadne-fonallá a mentő érvet: »Wenn der Israelite nach Zion seinen Blick hinwendet, so glaubt er da nicht sein Vaterland auch jetzt noch zu haben, er sehnt sich nicht nach diesem Vaterlande, denn wenn er sich darnach sehnen wurde, es wäre es ihm gar nicht schwer, seine Sensucht zu befriedigen, da nach Palästina mit weniger Gefahr und Kosten gereiset werden kann, als nach Amerika...«²⁶

Ezeknél az ingadozó ötleteknél hatásosabbnak bizonyult a probléma megközelítésének pozitív iránya. Az emancipációs törekvések magyar képviselői nem mondtak le egykönnyen és tétovázás nélkül a zsidók Palesztinavágyának lappangó létezéséről. Romantikus szemléletük jogán is számolnak a zsidóság őshaza-gondolatával és legalább kerülő úton fosztják meg az öröklött eszmét érzelmi tartalmától. Külföldi gondolatforrások nyomán képletesen értelmezik a Messiás-reményt és a reformáció magyar időpontjában felfedezett ígéret-földje képzetet zsidó vonatkozásban allegóriának minősítik. Eötvös József az európai megoldás elméleti eredményét így írja át magyar nyelvre: »... ha talán néhány zsidó, elcsábítva szent könyveinek hibás magyarázata által, földi hazájának helyreállításáról álmodoznék is, lehet-e ezt a polgárosítást ellen okul felhozni, midőn e nemzet miveltebb része e Messiás reményeket majdnem általánosan allegorice magyarázza.«²⁷ Íróink tollán más-más képletté alakul az allegórikus formula. Vajda Péter az »egyetértés és jogosság« fogalmában fedezi föl a Messiás-eszme értelmét, Erdélyi János a szabadság = Messiás egyenletbe sűriti a gondolatot, Lugosi József szerint a »hasztalan várt Messiás« nem egyéb, mint a zsidóság önkéntes felszámolása, Fábian Gábor a »kedvező fejlemény« politikai-társadalmi vonalának végpontjához fűzi a messiási hagyomány időszerűtlenné válásának lehetőségét, Kolmár József félreérthetetlen azonosítással érzékelteti a lényegét: »A messiásnak neve: egyenlőség, szabadság, testvériség.« Pónori Thewrewk József elgondolásában: a zsidóság világi-földi boldogságának biztosítása, a »felvilágosult, igazságos korszak« jelenti a Messiást.²⁸ A célzat világos: mihelyt a magyar zsidóság eljut az emancipációhoz, a Messiás-eszme elveszti forrás-közelsége értelmét; ha a zsidóság az egyenjogúsítás kegyelméből hazatalál a szabadság földjére, Magyarországon éli meg az ígéretföldre érkezés nagy pillanatának örömét.

A magyar zsidóság külföldi és magyar szellemi hatásra magáévá teszi a kárpótló allegória menedékét, vállalja a cioni gondolat légisítésének feladatát. Számára Cion már nem reális világ többé, hanem a békés és tör-

²⁵ Ludwig v. John: Kritische Beleuchtung der Juden-Emancipationsfrage. Pressburg. 1848. 31. l.

²⁶ Max Stephan Stiegelmayr: Die bürgerliche und staatsbürgerliche Gleichstellung der Israeliten mit den übrigen Staats-Bürgern. Pesth. 1848. 41. l. Stiegelmayr thanningi plébános röpirata először Münchenben jelent meg 1847-ben.

²⁷ A zsidók emancipációja; i. h. — A Messiás-allegória német formáit l. u. i.

²⁸ L. Zsoldos Jenő: Emancipációs motívumok lírai költészetünkben. IMIT-Évkönyv. 1943. 286. l.

vényes formák között egyesült emberek hazájának szimbóluma. A szóalak hangzásában talán még halványan visszakisért az eredendő gondolat, de végső fokon elpárolgott belőle a zsidó jelentéstartalom. Löw Lipót a pápai nemzetőrök előtt mondott táborig beszédének záróimájában áldást kér a királyra: »Isten! áldd meg felséges urunkat, királyunkat egednek legdúsabb áldásával. Vezesd őt a magyar Cionba, hogy hú magyarjai között gyönyörködjék népének törvényes szabadságán és békés boldogságán.«²⁹ A Messiá-eszmével egyértékű magyar kép elemei felszívódnak a zsidóság tudatába. Diósy gyakorlati távlatok felé terel minden értelmezést: »Messiás és emancipatio egy és ugyanaz.«³⁰ Amidőn pedig a szabadságharci emancipációtörvény megalkotásának váratlan eseménye valósággá érlelte a »magyar Cion«-gondolatot, a magyar zsidóság beteljesedettnek vélte az allegória tartalmába zsufolt álmot. Világgá hirdeti a partraszállás tényét: adjuk tudatára »a hon határain túl levő hitsorsosainknak is; mondjuk meg nekik, hogy sikerült az ígéret földjére eljuthatunk.«³¹

A politikai-társadalmi Cion-elhárítás műveletével szoros összefüggésben állott az imakönyv szentföld felé mutató kijelentéseinek problémája. A hamburgi reform templom már 1818-ban kihullatja szertartásából a cioni teher-tételt. A magyar zsidóság is elérkezett ahhoz a pillanathoz, hogy vallási életének palesztinai emlékei miatt veszélyeztetettnek lássa jövőendő egyenjogúsítását. 1841-ben megjelent az első magyar fordításos zsidó imakönyv s a kiadói előszóban Korn Fülöp elnézést kér imáink Palesztina-vágyat hangsúlyozó részleteiért: »Jóindulatú keresztények olvassátok, hogy imáink, Izráel könyörgései az emberszeretet legtisztább eszményétől vannak áthatva, hogy felkent isteni dalnok ihletes hárfájából, vallásukért vérző hithősök áhitatából fakadtak... s ha vannak is olyanok, ahol Palesztinába való költözésünkről van szó — mostani szelid kormányunk alatti üdvös helyzetünkben csak úgy tartatnak még fenn, mint azon gyászidő szomorú emlékei, melyben a letiportatott hontalan zsidó csak Kanaánjában vélte nyughelyét található.«³² Ezek a felvilágosító mondatok nemcsak az imakönyv kiadójának szellemi magatartását vetítik vissza, nemcsak a fordító Rosenthal Móric és a magyar szöveget ellenőrző Bloch Móric lelkiségét árulják el, hanem az első magyar zsidó írók közvetítésével az emancipációért küzdő magyar zsidóság kollektív érzületét is kifejezik. Ez után a mozdulat után szinte feleslegesnek és erőtlennek tűnik föl minden más magyarozat-keresés a cioni gondolat-örökség leplezésére. Friedmann Ábrahám simándi rabbi próbálkozása is anakronizmusként hat: »Nem földi vagy világi boldogság az, amit az Izraelita Jeruzsálemben keres; nem mulékony földi szerencse az, mely után az Izraelita oly nagyon vágyódik, hanem az elpusztított szent és pompássága miatt oly nagyon híres templomának kárpótlása az, amelyet az izraelita reményl. Az igazi izraelita csak azon a gondolon gyönyörködik, hogy ő valaha azon templomba, amelynek szentsége a szívet áhítatosságra indítja, az Isten előtt kétszer vagy háromszor egy évben könyörögni fog... De micsoda befolyása van azon hitágazatnak, mely lelki boldogságot jelent, a politikai életre, a Haza szeretetére, ahol az izraelita az ő testi

²⁹ Löw Lipót: Sellyén tartott táborig beszéd. Pápa. 1848. 14. 1.

³⁰ Első magyar zsidó naptár és évkönyv; i. h.

³¹ Honvéd. 1849. 763. 1.

³² Jisráel könyörgései egész évre. Fordította Rosenthal Móric. Kijavította Bloch Móric. Pest. 1841.

boldogságát keresi. Ha mi igazi vallásos értelemben akarnánk beszélni, inkább azt kell hinnünk, hogy ezen a Világon mindnyájan idegenek vagyunk, és a más Világon találjuk fel Hazánkat.«³³

A magyar zsidóság leszámolt a Palesztina-gondolat érzelmi-értelmi tartalmával. A magyar vélemény azonban még ennek a belső zsidó helyzet-teremtésnek megítélésében sem volt egységes.

Az asszimilációs jelenségek elutasító kritikája az országépítés gondolatának megtagadását a munkátlanságra hajlamos zsidó-természet fikciójával hozza összefüggésbe. Szentpétery József, pesti iparművész-mester, mintegy ebből az alaptalan zsidó-alkatból vezeti le a zsidóság érdektelenségét az önálló népi tömörülés problémájával szemben: A zsidókon kívül »egy nemzet sincs, amely az ő maga elnyomatását oly hideg vérrel vegye, és amely oly kevésbé hajlandó volna a maga szabad függetlensége és nemzetisége megállapítása eránt. Próbálnák csak meg a keresztény fejedelmek őket egyenlő akarattal az ő eleiknek volt országokba való bésegellésével megkínálni, meglátná minden, mely kevesen találkoznának közülök, s kik magokat arra elszávnán, innén elmennének, az ő elejiknek régi hazájokból sokkal hamarébb kikíváncoznának, mint oda költöztek volna. Mit csinálna, s hogy élhetne ez a nemzet, amely mind a földműveléstől, Mind az olyan terhes és élet veszedelmével járó munkától idegen?«³⁴ Deák Ferenc egy jelentéktelen hasonlatnak szánt megjegyzése is szándéktalanul asszimilációs zsidóbírálatba torkoll. Véleménye a kialakuló kapitalista társadalmi rendben kínálkozó érvényesülési lehetőségeknek és a zsidóságnak viszonyát szélesíti ki messze távlatokba. Ezen a szemléleti ponton a gettó és az egyéni gazdasági-társadalmi sorsváltozás közötti távolság méri le az őshaza-vágy elsüllyedésének ütemét. Deák egy Kossuth Lajoshoz írt levelében ismert magyar szólamokat idéz: »Hetek, sőt hónapok múltak el, mióta nékem a leveled érkezését zsidó és keresztény próféták jövendölgették, s én hittem e jövendölés teljesedésének, jobban mint Izráel fiai most örülnének, ha megérkeznék rögtön a régen várt messiás, és kizaklatná őket pesti, bécsi, párisi fényes, kényelmes palotáikból, hogy Palesztina sivatagjain új zsidó országot alkossanak...«³⁵ Vannak, akik válaszütra terelnék a zsidó színvallást: a zsidóság tegye meg a döntő lépést vagy az önálló zsidó nemzet vagy a hiánytalan asszimiláció mellett. A teljes különállás vagy a korlátlan felszívódás kérdésének felvetésében természetesen és logikusan levegőhöz jut a Palesztina-gondolat zsidó értékelésének vizsgálata is. A függetlenségre törekvés hiányának ténye magyarázatot keres: »... a zsidóság nem akar külön társaságot alakítani, nem akar nemzeté válni, mióta Syriából kiköltözött, vagy ha jobban hangzik, nem tud. Ily dolgoknál a nem-akaráss vagy nem-tudás egyre megy ki és mutatkozik, hogy nincs meg a zsidóban azon érzelem, azon összetartás, azon kifejlési vágy, mely a nemzetiség kelléke, bármely egyenes ragaszkodással legyen is és egyetértéssel a zsidóság egymásközt az egyéb lakosság átellenében. Hol pedig e kifejlési vágy, ez a nemzeté alakulási törekvés és azon megengedhető ambíció, hogy mint nemzet, a többi között művei és intézményei által ki is tüntesse magát, nincsenek meg, igen természetes, hogy ott az organisáló tehetség is hiányzik. Hogy tehát a zsidó-

³³ Friedmann Ábrahám: Az izraelita nemzetnek védelmezése. Árad. 1844. 8. l.

³⁴ Tudományos Gyűjtemény. 1833. V. 51. l.

³⁵ A levél kelte: 1844. XI. 2. L. Deák Ferenc emlékezete. Bp. 1890. 121. l. Idézi Csetényi Imre: Magy. Zsidó Szemle. 1934. 157. l.

ságban nincs meg azon felemelő büszkeség, melynek következtében bujdosó állapotán segíteni törekednék, szégyenére válik; mert nem mondhatja ma, hogy mindenütt elnyomatik, vagy par preference itt vagy ott nyomatik el, mert volenti non fit injuria.³⁶

A század közepén a szabadságharci emancipációs törvény kisugárzó hatása alatt egy pillanatra elméletben megoldódottnak látszott, hivatalosan nyugvópontra jutott s a felszínen lezárult a zsidó probléma. A következő lélekzetvétellel azonban előlről kezdődött a küzdelem a magyar emancipációs akarat meghódítására és továbbfolytatódott a zsidóság belső vonalán az önemésztés folyamata.

³⁶ Életképek. 1848. 202. l.